

ՅՈՎ ՀԱՆՆԵՍ ՍԵՐՇԱՆ

(ԴԻՄԱԳԻՄ)

Դամբանական մը չէ գրութիւնս։ Սեթեանի մահուան առթիւ կ'ուզեմ վերադառնալ անոր վէպին ու քնարին հոգեբանութեան։ Համբաւները վաղանցուկ են, մանաւանդ գրագէտի համբաւը։ Ապրողները կը դիմադրեն, կը պայքարին մահուան հետ։ Փառասէրը ամէնէն շատ իրզախօրէն կ'ուզէ նուաճել աննուաճելի Մահը։ Ձի գիտեր որ մահէն վերջը կը վերջնայ նաեւ իր փառքն ու համբաւը։

Սեթեան փառասէր մը չէր, համբաւի ու փառքի մուրացկանը չէր, իր գնահատանքի փողահարներ երբեք չէ վարձած։ Տէմիրճիպաշեան, Լեւոն Բաշալեան և Արփիար Արփիարեան անոր գրականութեան մէջ յատուկ արժանիք մը տեսած, գնահատած են զայն։

Սակայն յաւիտենականացնել համբաւը այդ մահականացուներու ուժէն վեր բան է։ Համբաւին անմահութեան երաշխաւոր միայն հեղինակը ինքը կրնայ ըլլալ իր անզուգական արժանիքովը։ Յովհաննէս Սեթեան զինքը դրուատողներու շարքին մէջ սահմանափակած է իր համբաւը։ Որով այնքան համբաւաւոր եղած է, որչափ իր գրագէտ բարեկամները իւր այնքան տեսողական՝ որքան անոնց համբաւը կը տեսէ։

Գրական համբաւը շատ դժուարաւ ձեռք կը ձգուի, և շատ դժուարաւ ալ ձեռքէն կը թոյլի։ Այդպէս է նաեւ ամէն համբաւ, զոր արուեստագէտը կը վաստիկ և կը կորսնցնէ։

Թատրոնի հանդիսականները, զրգերուն ընթերցողները կարող չեն կշռել արուեստագէտին արժանիքը, իրենց կրած տպաւորութեանց համաձայն կը փառաբանեն, կամ կը պախարակեն զայն։ Իւր շատ անգամ անձնական դատողութիւններն կը փոխեն ըստ մամուլի դատաստանին։ Անոնց

առաջնորդը իրենց միտքը չէ, այլ մամուլը։ Սեթեանի գրականութեան հոգին անձանօթ մնաց հասարակութեան, վասն զի ան իրով չզրադեցուց մամուլը։ Սեթեան քամահրելով կէներու նկարագիրը չեմ կարծեր որ Տիւսաբին այնքան հաճելի եղած ըլլայ. զի պէտք չէ մոռցուի որ Տիւսաբ շատ մոլեռանդօրէն պաշտպանած է ֆէմինիզմը։

Յովհաննէս Սեթեան

Դժբախտ է արուեստագէտը, վասն զի մահէն վերջը զինքը յիշողները մի միայն իր ժամանակի մարդիկն են։ Նոր սերունդը անոր համբաւին վերջին արձագանգը կը լսէ, և ապագային այդ արձագանգն ալ կը մարի։ Այդ դժբախտներէն է հանգուցեալ Սեթեանը։ Մեր նոր հասած սերունդէն ո՞վ կարողացած է անոր երկերը, որոնք ցանուցիւր լոյս տեսած են Տէմիրճիպաշեանի, Շահնազարի, Էջիպատսի և Աւարիկայի թերթերուն մէջ։ Քիչ մը երկար պիտի տեսէ անոր համբաւը, քանի որ անոր սեւ աչքերը, անոր սուր միտքը,

անոր սիրուն հոգին, իրեն հասուցած աշակերտներուն մէջ շատ կաթողին ազդեցութիւն ունեցած են:

Երջանիկ է արուեստագէտը որ իրմէ վերջը իր համբաւին յուշարար երկ մը կը ձգէ իր շիրմին ըովիլը: Սեթեանը իր համբաւին յուշարար ունի «Գրական փառք»ը և «Արշալոյսէն վերալոյս» գերթումներու հատորները: Սեթեան որչափ որ իբր սիրուած բանաստեղծ, և գնահատուած ուսուցիչ, ուզեց համեստութեան մէջ մոռցուած մնալ, սակայն իր աշակերտները և իր վրայ սքանչացող բարեկամները 1913ին տօնեցին անոր գրական գործունէութեան քառասնամակը:

Երջանիկ չէ այն արուեստագէտը որ յուշարար գործ մը չի թողուր, դերասան մը եթէ թատերագիր չէ, երգիչ մը որ երգազիր չէ անոր համբաւը իրեն հետ գերեզման կը մտնէ: Ինչքան կրնայ տեսել Պետրոս Աղամանի կամ Մնակեանի և կամ Ֆասուլեանի համբաւը: Ո՞վ կը յիշէ Զուլթակուհար Դաւիթ Դաւթեանը որ «Հայուն հոգին» կը թրթռացնէր վրթուղի մեծ հմայքովը և արուեստովը: Համբաւը ինչո՞ւ այնքան ապերախտ է անգիր տաղանդներու համար...

Սեթեան նոճեանանի մեռեալը քաղաքին քաղաքացի դառնալէն առաջ, զրչի և դպրոցի իրրեւ խոնջ զինուոր, կեանքի մարտին մէջ պատուաւոր պայքարող, ինքն ալ սարսաղեցիկ կ'երգէ 1853էն, մինչեւ 1930 իր արշալոյսի և վերջալոյսի օրերը: «Յետ դառն այս մարտին գորկեանք անուանեն» կը հանգչի ան և յափտեան անդորրին մէջ կը հանգչին նաեւ իր խոնջութիւնները:

Սեթեան իրրեւ բանաստեղծ կրնանք դասել Մկրտիչ Աճէմեանի, Թուման թէրզեանի շարքին մէջ: Ոսկեանին չափ մտերիմ միաց քնարին հետ, իրրեւ վարպետ չհասարեցաւ թէրզեանին, սակայն հաւասար Աճէմեանի զգայուն և բարախուն քնար մը ունեցաւ և Աղեքսանդր Փանոսեանին ճոխ յանգերուն հետ ուզեց մրցիլ, բայց չկրցաւ անոր հասնիլ: Եւ

արդէն ոչ մէկ բանաստեղծ կրցաւ հաւասարիլ Փանոսեանի յանգերու պերճութեան:

Սեթեան իբր իր քնարին յատուկ շեշտը ունեցած է զգացմունքի պարզութիւնը, կեանքի պայքարը թոյլ չէր տար որ բանաստեղծութեան նուիրէ իր ժամերը: Մըտքերու կրթութեան նուիրուեցաւ ան: Եւ զուցէ չեմ սխալի թէ ըսեմ որ իր հոգին բանաստեղծութեան մէջ պիտի մարմնանար, եթէ վարժապետութեան հոգեբէն մի միայն բանաստեղծութիւնը մշակէր:

Իր ժամանակին գեղեցկապաշտ գրողները նորութիւն մը կը ստեղծեն Վոսփորի ափունքը. այդ նորերէն մէկն ալ ինքն էր. իր գեղեցիկ քնարը կը գրաւէր ժամանակակից խտապահանջ և յոռետես երիտասարդներու սիրտը: Իր մէջ յայտնի կ'ըլլար pathos-ը որ զինքը կ'առաջնորդէր վերածնունդի ուղիէն: Իր վարպետներէն, իր ընկերներէն քայլ մը առաջ եւ թալէն զգուշացաւ. մանաւանդ թէ մէկ քանի քայլ ետ ընկրկեցաւ:

Մէքը մեր մտաւորականներու խումբին մէջ բառին իսկական նշանակութեամբ կատարեալ բանաստեղծ մը չհնց գտած, թէեւ շատ բանաստեղծներ ունինք, և մեր գրչոցներէն հարիւրին մէկը միայն փորձած չէ Սպողոնին քնարը փոխ առնելու: Փակագծի մէջ առնելով, մի՛ մոռնաք որ ժամանակին Օրմանեան սրբազանն ալ գերթումներ գրած է:

Բանաստեղծները ունին իրենց յատուկ նիւթեր ներշնչուելու, Սեթեան կը ներշնչուէր ընդհանրապէս հեշտորոք վշտերէն: Երազները քնարերգած պահուն, անմարտ փառասիրութիւնը ձայն չունէ հոն: Սակայն չի կրնար ծածկել այն բոցը որ պարկեշտ քերթողներուն յատուկ է:

Սեթեան չէ կրցած ծածկել իր բանաստեղծի խանդն ու եռանդը, այդ իր հոգիին թոխջը զսպել է, մանաւանդ սիրերգութեան պահուն: Պատիարակի, վարժապետի վերարկուին մէջ չէր կրնար Մալեգեանի հաւասար Միլոյի Աստղիկին առջեւ ծնրադիր քնարերգել: Սիրերգութեան

մէջ խանդավառի կը մնայ, ինչպէս Ռ. Պէրպլէրեան, երկուքն ալ սիրլախն քերթուածներով չեն ուզած գայթակղեցնել իրենց յանձնուած աշակերտած մատղաշ մտքերը:

Բանաստեղծ մը հղաւ Սեթեանը, վասն զի բանաստեղծ ծնած էր. Պէրպլէրեան եւս Սեթեանին պէս շարժեց իր քնարը, նոյն խանդով, նոյն եռանդով, նոյն ազնուական գաղափարներով, սակայն աւելի նուազ արժանիքով. վասն զի Պէրպլէրեան դաստիարակ ծնած էր և ո՛չ բանաստեղծ:

Անուրանալի է Սեթեանի բանաստեղծ հոգին. ան չուզեց յայտնել իր արժանիքը, ան չուզեց պատմել իր երազած երազները, և բանաստեղծին ամէնէն մեծ վիշտը այդ կամաւոր համրութիւնն է: Սեթեան յորք բարձին Պլալ գլուխը դրած կը հանգչէր, իր տեսիլքին մէջ անոր շուրջը կը շրջէին «ժպիտք, լոյս, սէր և գորով»: Ի՞նչ տեսակ ժպիտներ էին, ի՞նչ տեսակ սէր ու գորով:

Այս ակնյայտնի է որ Սեթեանի հոգին բազմապատիկ հոգեբով յոգնած էր: Ի՞նչ տեսակ հոգեր էին անոնք... վիշտ, թախիծ, տրտունջ, իր սրտին բուրվառին մէջ այդ սեւ խունկերը կը վառին:

Բանաստեղծին միտքը սրտին մէջ փրնտէ: Այսպէս կընամ ըսել Սեթեանի համար, իր ժամանակակից մտաւորականներէն մտքով նուազ փոքր, իսկ սրտով քիչ մը աւելի խանդակաթ կը համարիմ Սեթեանը:

Բան մը որ կ'ուզէք գիտնալ և կը հարցունէք ինծի, թէ Սեթեան տաղանդ մըն էր արդեօք: Ո՛չ այնքան տաղանդաւոր, որքան բանասէր և բանաստեղծ Յիշէ սրբազան Դուրեանը, ոչ այնքան արուեստագէտ որքան Թովմատ Թէրզեանը, ոչ այնքան գիւտաւոր որքան Միկոտիչ Աճէմեանը, Բայց տաղանդով հաւասար կը մնայ Տէմիրճիպաշեանի, անոր ներդաշնակուած օրինակը, անոր պէս բարի և զգալուն:

Կ'ուզէք գիտնալ նոյնպէս, որ Սեթեանի քնարը կրցան ազդել իր ժամանակի մտաւորականներուն վրայ. առանց վարանումի կընամ ըսել, ոչ: Բայց իր ժամանակակից մտաւորականներու հաւասար ապրելու իրաւունքէն չի զրկուիր, վասն զի գիտցաւ բառերուն ներդաշնակութիւնը նուազել շատ անուշ. ստեղծեց պատկերներ ուր դրաւ իր սրտին զուգորանքը, իր մտքին ազնուութիւնը: Կրցաւ յայտնել իր անըջանքները, որոնք միեւնոյն ատեն կ'երաշխաւորէին որ իր մէջ տուրք մըն էր բանաստեղծութիւնը:

Ան առանց տաղանդ մը ըլլալու, կրցաւ գրաւել սրտերը, անուշցնել վշտերը, Ֆառստէն աւելի զգոն իմաստասիրութիւն քարոզել և սփոփել վշտահար հոգիները: Տուրքն ունեցաւ ան յուզելու, զթալու և կը վշտանար, չէր վշտացներ. Ներքսպէս փոթորիկ մըն էր, արտաքսպէս գեղաքանդակ վճիտ աւազան մը: Դասական ստեղծանշարին վրայ ռամիկին ցաւերը ազնիւ մեղեդիներով նուագեց:

Մտերմութիւն կը ներշնչէ իր քնարերու գութիւնը, բան մը որ շատերուն չէ սերուած, այլ իրեն և Միկոտիչ Աճէմեանին յատուկ է: Բանաստեղծը միամտօրէն կ'երազէ երջանկութեան ծառը որ շքեղօրէն կը ծաղկի, բայց անոր ծաղիկները պտուղ չեն տար: Եւ այդ ամբողջութիւնը կ'ըլլայ մեծ վիշտ, ու առանց այդ վշտին, բանաստեղծը չի կրնար յայտնել իր տաղանդը, կեանքի պայքարը որքան դառն է, այնքան նկարագիրը անոյշ կը դառնայ բանաստեղծ հոգիներուն մէջ:

Սեթեան այդ անոյշ նկարագրի տէր բանաստեղծը մնաց միշտ: Առանց այդ վշտերուն պիտի չկարենար յայտնել իր տաղանդը: Իր փոյթը չեղաւ կրելն ու մեռնիլը, վասն զի Ալֆրէտ տը Միւսսէի պէս մտերմօրէն կը մռչէր — «J'aime et je veux souffrir.»

Հ. Ս. ԵՐԵՅԱՆ